

տարբերութիւնը, որ կը յիշուի Վոնիփա-
կիոս Թ.ի 28 Ապր. 1399ի կոնդակին
մէջ, այս էր որ Միաբանողը «կարենան
միս ուտել և հաւաքարար ստացուածը-
նէր ու եկամուտներ ունենալ»։ Զգեստի
նկատմամբ ալ ճերմակ կնգուղ չունէին,
այլ Քարոզչաց կարգին աշխատաւոր եղ-
րարց պէս կը հագնէին, իսկ վերջերը՝
զգեստն ալ գոյնն ալ ժամանակին և տեղւոյ
սովորութեանց կը յարմարցնէին։

Նոր հաստատութեան ծաւալումը այն-
քան արագ եղած չի թուիր, ինչպէս ոմանք
կը կարծեն, լատին ծէսը տարածելու
հռահրան պատճառաւ։ Սակայն որոշ է
որ իրենց մեծագոյն ծաւալման ատեն հինգ
«գաւառ» (այսինքն թեմ) և 52 վանք
ունէին։

Սկիզբէն գլխաւոր աթոռը Քոնստանդու-
պոլիսումնայ վանքն էր, բայց յետոյ
Ապարաների Ամենայն Սրբոց վանքն եղաւ՝
որ Նախիջևանու արքեպիսկոպոսաց աթոռն
էր։ ԺԼ. զարու կէսերը Տարածման Հա-
ւատոյ Ս. Ժողովոյն տուած տեղեկագրին
մէջ, Քոնստանդուպոլիսի վանքն է՝
որոնցմէ «խուլիսանի վերջին զազանային
պատերազմներէն» (որով շուրջ 1736-47)
Հայ Եղբարք ըշուեցան։ Նոյն բաղդէն
ջնջուեցաւ նաև Ապարաների վանքը որ
Արարատի ոտքը մեծ կալուածներ ունէր
մինչև ԺԼ. զարու։

Ասկէ վերջ հեղինակը կը խօսի ուրիշ
չորս վանքերու վրայ ալ ղենելով անոնց
իւրաքանչիւրին քահանայից և աշակեր-
տաց թիւը։ Կը ղնէ Դոմինիկեանց դիւանին
5 վաւերաթուղթերուն ցուցակը, զորս
անբաժանելի կը գտնայ ուղիղ դատաստան
մ'ընելու համար Նախիջևանի գաւառին և
Միաբանողաց հին փայլուն ժամանակին
վրայ, բայց շատ բան կարելի է գտնալ
կ'ընէ Տարածման Հաւատոյ դիւանին մէջ
և շատ բաներ ալ կան հայ պատմագրաց
գործերուն, և մանաւանդ Հ. Ղ. Աւիշանի
Սիսականին մէջ։

Յետոյ կը խօսի Նախիջևանի վրայ՝
Միաբանող Եղբարց գլխաւոր աթոռն ըլ-
լալով։ Որոշ չենք գիտեր կ'ընէ թէ երբ

մտաւ հոն լատին ծէսը. Յովհ. ԻԲ. պա-
պին առ Զաքարիայ Նախիջևանու եպս.ի
թուղթէն (յորում կը յորդորէ հոռմէական
միութիւնը և տոնացոյցն ընդունիլ)՝ յայտնի
է որ 1318ին ղեռ մտած չէր։ Հուսկ հա-
մառօտիւ կը ղնէ Նախիջևանի առաջնոր-
դաց ցանկը կալանոսէն առնելով, որուն
թերի և սխալներով լի ըլլալը կը ճանչ-
նայ. և յիշելով որ Միաբ. Եղբարք իտա-
լիոյ մէջ ալ վանքեր և տուններ ունէին՝
կը վերջացնէ այս պատմական մասը։

«Հայ — Դոմինիկեան Մատենագիտու-
թիւն» ըսելով կը հասկնայ թէ՛ Քարոզող
և թէ՛ անոնց աշակերտ Միաբանող Եղբարց
գրութիւններն ու թարգմանութիւններն։

(Շարունակելի)

Հ. Գ. ՈՍԿԵԱՆ

ՀՆԴԱՎՆԱԾՈՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ, ՄԵՍՐՈՊ ՍԵԹԵԱՆԻ

(Շար. տես Բազմ. 1921 էջ 390)

Հայերուն Հնդկաստան ներագաղթը կը
թուագրէ Մեծ Մողղներու կայսրութեան
փառաւոր օրերէն ի վեր, և կը պատմէ
պարագաներն՝ յորս Ազպար Մեծ իր Ակրա
մայրաքաղաքին մէջ, 1562ին, իրենց հա-
մար կանգնեց եկեղեցի մը՝ իրենց քրիս-
տոնէական պաշտամունքը կատարելու հա-
մար։ Եւ այս պարագան յայտնի ապացոյց
մ'է Հայ վաճառականներուն բարեպաշտ
սովորութեան՝ որով անոնք Հնդկաստանի
որ զլիաւոր առևտրական կեդրոններու մէջ
ալ հաստատուէին, իրենց համար յատուկ
եկեղեցի մը կը շինէին ու կը հայթայթէին
անոր մօտ գերեզմանահող մը՝ իրենց մե-
ռեալներուն համար։ Այս բարեպաշտ սովո-
րութեան շնորհիւ, անոնք թէ՛ կը հոգային
իրենց կրօնական պէտքերը և թէ՛ հաստա-
տուն կը պահէին իրենց ազգային աւան-
դութիւնը և ինքնութիւնը՝ օտար երկր-
ներու մէջ։ Եթէ ասոնք՝ իբր վաճառական՝
մեզի չթողուցին յարակից յիշատակագիր
մը իրենց պատմութեան, թողուցին սակայն
շատ մը դամբանական յուշակերտներ, ու-

րոնցմէ կարելի է երևան բերել իրենց շար-
ժույթները: Եւ Պր. Մեսրոպ Սեթեանի ե-
ռանդուն ջանքերուն վերապահուած էր
անոնց օգնութեամբ՝ այսպիսի պատմու-
թեան մը յօրինումը:

Իր խոհական կարծեաց համեմատ, Մո-
դոյեան կայսրութեան անկումը, որուն
յաջորդեցին անշիջխանութեան խռովայոյզ
ժամանակներ, մահազանգի հնչիւնը եղաւ
Հայերուն առետրական գործառնութեանց,
Ազգաբի մեծ մայրաքաղաքին մէջ՝ յԱլկրա՝
Պր. Սեթեան գտաւ հայոց հին գերեզմա-
նատան մէջ հայ. գրաբար արձանագրու-
թիւններով ինը տապանաքարեր: Ասոնցմէ
առաջինին վրայ գրուած է հետեւեալը.
«Այս է տապան հօճա Մուրատի, որ առ
Փրիկստուս փոխեցաւ « յամին 1615 »: Հե-
ղինակը կ'ենթադրէ թէ՝ որովհետեւ եկե-
ղեցին 1562ին հիմնուած էր, շատ մ'ուրիշ
մեռեալներ ալ հոն թաղուած ըլլան մինչև
1701, որ է թուական վերջին արձանա-
գրութեան:

Պր. Սեթեան կը նկարագրէ թէ ինչպէս
երկար տարիներ Հայաստան պատերազմի
թատերավայր մ'եղաւ Պարսից եւ թրքաց
փոխ առ փոխ տիրապետութեան, որոնք
կը ներկայացնեն իսլամական Շիրա եւ Սիւն-
նի հակառակ աղանդները, եւ թէ ինչպէս
Պարսիկներն ու թուրքերը հաւասարապէս
աւերեցին ու քանդեցին երկիրը, որպէս
զի խափանեն իրարու փոխադարձ իշխա-
նութեան վերահաստատումը: Գլխաւորա-
պէս հայ բնակիչներն էին՝ որ կը կրէին
անոնց կոծնական ու քաղաքական հակա-
ռակութեանց չարաղէտ արգասիքը. եւ այս
նկատմամբ՝ հայոց պատմութեան մէջ կայ
իրենց համար անսոսնալի ահաւոր դէպք
մը:

Հեղինակը սոյն դէպքը կը նկարագրէ
հետեւեալ կերպով. — «Շահ Արաս, Պար-
սից մեծ թագաւորը, թուրքերուն դէմ
« իր ասպատակութեանց մէկուն մէջ, ա-
« ռիթն ունեցաւ այցելելու առետրական
« քաղաքը Ջուղա՝ Երասխայ ափերուն
« վրայ, ուր հարուստ քաղաքացիներ ար-
« քայավայել ընդունելութիւն մ'ըրին: Ա-

« նոնց հարստութիւնը ըլացուց ազա-
« ու խորամանկ թագաւորին աչքերը, որ
« այն վայրկեանէն որոշեց ինքն ըլլալ ա-
« նոնց տէր եւ իշխանը: Վաղուց կը փա-
« փազէր զարգացնել իր երկրին վաճա-
« ռականութիւնը, եւ որովհետեւ հպատակ-
« ները զուրկ էին առետրական ձեռ-
« նարկու ոգիէն, մինչդեռ հայերը արդէն
« ընդարձակ գործառնութիւն ունէին Հընդ-
« կաստանի հետ, որոշեց այս վերջիննե-
« րուն միջոցաւ բարգաւաճել իր երկրին
« վաճառականութիւնը՝ ուրիշ երկրներու՝
« մասնաւորապէս Հնդկաստանի հետ: Եւ
« իր այս սիրած ծրագիրը յառաջ տարաւ
« ի փնաս հայոց, որոնց դիրքն, իբր վա-
« ճառականներ այս շրջանին մէջ, նա-
« ի խանձելի դարձած էր առետրական աշ-
« խարհին: Նա իր զինուորներուն հրամա-
« նագիր մը հանեց, զոր պարտէին կա-
« տարել երեք օրուան մէջ, այսինքն թէ՝
« Ջուղա քաղաքը պիտի կործանէին հարթ
« հաւասար ընելով զայն հողին հետ, ու
« պիտի բռնադատէին բնակիչները թողուլ
« իրենց տուներն ու զաղթել Պարսկաս-
« տան: Դժբաղդ հայերը արցունքով ու
« ողորձով այսպէս բռնադատուած էին
« թողուլ Ջուղա, եւ յետ անպատմելի վրշ-
« տերու եւ նեղութեանց, անոնցմէ շուրջ
« տասուերկու հազար ընտանիքներ հասան
« Սպահան, 1605ին, ուր սակայն Շահ
« Արաս ամէն տեսակ հիւրասիրութիւն
« ցոյց տուաւ անոնց: Նա ամէն խնամք
« տարաւ իր հիւրերուն (!), ինչպէս ինք
« կը կոչէր զանոնք, եւ իրենց շնորհաց
« ընդարձակ հող մը Զինտերուստ արուար-
« ձաններուն մէջ, Հայ գաղութները հոն
« հիմնեցին քաղաք մը՝ անուանելով զայն
« Նոր Ջուղա ի յիշատակ հոռն՝ զոր թո-
« ղուցեր էին »:

Հեղինակը կը պատմէ թէ հայերն հոն
զարգացան, բայց Շահ Արասի վատ յա-
ջորդ մը, ուղեւոր գրաւել անոնց հարըս-
տութիւնը, զանոնք տանջանքներու են-
թարկեց. այդ պատճառաւ հարուստներն,
իրենց ընտանիքն ու ինչքերը հետերին
առած, խոր փրշերուան մէջ թողուցին փա-

խան քաղաքէն՝ չձեռքարկալուելու համար։ Սպանանէն հասան Պասրա, ուրկէ նաւարկեցին դէպ ի Հնդկաստան։ Իրենց մտած առաջին նաւահանգիստն էր Սուրաթ, Հոս գաղթականութիւն մը հաստատեցին և հիմնեցին երկու եկեղեցիներ։ Ու յետոյ կ'աւելցնէ թէ Սուրաթ իր քովի երկիրներով մին եղաւ Հնդկաստանի այն մասերէն, որ էն աւաջ սերտ յարաբերութիւն հաստատեցին Եւրոպական երկիրներու հետ։

Հնդկահայ երրորդ զվտուէ մէջ կը խօսի հայերուն Պենհարի և Պենկալայի մէջ հաստատուելու մասին, և թէ ինչպէս անոնք միայն կերպով հաստատուեցան Սայէ-տապատի մէջ (որ Մուրիշտապատի առեւտրական արուարձանն է), Ֆիրմանի մը զօրութեամբ՝ զոր 1665ին հրատարակեց Օրունկզէպէ, Տելհիի Մողոլ կայսրը. «Սա-« յետապատի մէջ — կ'ըսէ նա — հա-« յերը թանկագին ծառայութիւններ մա-« տուցին Պատուարժան Արևելեան Հընդ-« կաստանի Ընկերութեան՝ 1756 արկա-« ծալից տարւոյն մէջ, երբ Հոլուէլ, ու-« իր գերեզմար ընկերները Մուրիշտապատ « տարուեցան Կալկաթայի Պէրէ Հօրի ելե-« բական դէպքէն վերջ »։ Ան միգի կը ծանօթացնէ թէ Պենկալայի մէջ հնագոյն քրիստոնեայ եկեղեցին է՝ Պանտելի հոռվ-մէական Կաթողիկէ եկեղեցին՝ փորթուկէզներէն կառուցուած 1599ին. անկէ վերջ կու գայ Շինգուբայի հայկական եկեղեցին՝ Մարգար ընտանիքէն հիմնուած 1695ին, և աւարտած 1697ին։ Եկեղեցին նուիրուած էր Ս. Յովհաննու Կարապետի։ Երբ եկեղեցուն նուիրատուն վարձանեցաւ՝ նոյն տարւոյն մէջ իր տապանին վրայ հայերէն ոտանաւոր յիշատակագիր մը դրուեցաւ, որուն ընտիր թարգմանութիւնը կու տայ մեզ Պր. Սեթեան, և որ արժանի է մասնաւոր յիշատակութեան՝ անոնց համար որ կը հետաքրքրուին Քրիստոնէութեան յուշակերտներով.

Քրտ. Երեսն (Շարալարիի) Գ. ՅԱՎԱՐԵԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱՏԱ ՆԵԿՐԻ

ՏՂԱՅ

Չարաճճի, նիհար՝ զածած, պատանեակ, Նինաճ դարբինէ մ'և կրնո՞յմէ մ'ոտայնակ. Ժողովուրդի ծաղիկ, մեծցած շարժիչին լստուերին տակը խոժոռ։

Բոպիկ, բանկոնը բերդգրգուած, վիզը մերկ՝ Աղուոր էր իր սէգ աշերտուն մէջ վայրագ։ Ըստահակի մը տուլումով կը ժրպտէր Անուատամին պաղպաղուն.

Դժոխքի մը մէջ կորսուած հանճար մանկական. Արկիդի, ձողի մէջ կը վազէր անվեհեր. Եւ ամէն փոկ կարծես բռնէր պիտի գայն. Օձագալար գերդ պարոյր.

Ամէն մամուկ կարծես ուզէր բբգըթել Ձրոճել միտերն անոր պատառ առ պատառ, Եւ ամէն ճանկ իր ծայրը սուր բռնեռել. Նըբբին ձեռքին մէջ անոր։

Սակայն մութէն, սպանալիքէն, վրտանգէն Կ'անցնէր անիջաղթողաբար, գեղեցիկ. Լուտանքներու, հայհոյութեանց մէջէն պիղծ՝ Անմեղ՝ անմեղ կ'անցնէր ան։

Մայրամուտին անդորրութիւն մ'երբ կապար կը յարձակէր գործարանին վրայ մըռայլ, Եւ կը ճընշէր յոգնածութիւն մ'անանուէ, Կուրծքերը կին մարդերու,

Ոտայնանկներն երբ կապուտցած գէմբերով Կ'աւարտէին գործն առանց խօսք մ'ընելու, Կը թըրթըռար մթնայնից մէջ տրոփուն Ձայն մը, ձայնիկ մը միակ.

Կ'երգէր անի... խոժոռագէմ այն վայրին Ոգին էր տն թեւագեցնիկ՝ աննըւած, Ունէր կըկոց մը ձեռքը, երգ մը բերանին Ու կուրծքին մէջ՝ մաշարայ։

...Քըշիկ քըշիկ տրկարացաւ — Տղոց համար Եղեռնաւոր է ողբ ծանր ու անօր. Ար. կը մուծէ ներս ժանտաժուտ փռիչ՝ հոտ Կոկորդին մէջ տոչորուն։

...Քըշիկ քըշիկ ընկճընեցաւ Յոգնութիւնն Եղեռնաւոր է տղոց. — Խըստիւ կը ճընշէ Մարմիններուն վրայ, կը ծծէ արիւննին Անագորոյն եւ անդուլ։